

فرحناز فرد

کارشناس ارشد روان‌شناسی، منطقه ۱۶ تهران

خلاقیت، نقش خانواده و راهبردهای عملی

کلیدواژه‌ها: خلاقیت، انگیزه، کودک، رشد فکری، رشد روانی.

درآمد

از ویژگی‌های بارز انسان و محور اساسی زندگی او، قدرت اندیشه است. انسان در طول زندگی خود، هرگز از اندیشه و تفکر فارغ نبوده و همواره با نیروی تفکر صحیح، تصمیم گرفته و توانسته است مسائل و مشکلات را حل کند و به رشد و تعالی نائل آید.

برای پیشرفت در صنعت، اقتصاد، علوم و هنرها و به منظور نیل به احساس رضایت‌مندی از خود، نیازمند تفکر خلاق و نوآور هستیم؛ خلاقیتی که در ضمیر همه‌ی ما نهفته است و در نحوه‌ی زندگی ما تأثیر دارد. تحولات سریع عصر کنونی، نیازمند حل مسائل به گونه‌ای خلاق است. هرچند علم، توسعه و پیشرفت نیاز اولیه‌ی بشر امروزی است، اما علم به‌خودی‌خود، ضامن حل بسیاری از مسائل نیست، بلکه نیروی خلاقیت است که می‌تواند مسائل را به گونه‌ای خارق‌العاده حل کند.

خلاقیت چیست؟

رایج‌ترین تعریف از خلاقیت عبارت‌است از: "ایجاد طرحی جدید با ارزش و متناسب." خلاقیت دارای عناصر تشکیل‌دهنده‌ای نیز هست. **عنصر اول**، قلمرو مهارت‌هاست که به استعداد، آموزش و تجربه در یک زمینه‌ی خاص بستگی دارد و به عنوان ماده‌ی اولیه‌ی کار محسوب می‌شود. زیرا برای این که افراد در یک حوزه‌ی خاص خلاق شوند، باید

مهارت لازم در آن زمینه را داشته باشند. **عنصر دوم**، مهارت‌های تفکر خلاق است. انسان‌ها از ویژگی‌های متفاوتی برخوردارند که باعث می‌شود بتوانند قلمرو مهارت‌های خود را در راه جدیدی به کار اندازند. این ویژگی‌ها یا مهارت‌ها را می‌توان با آموزش و تجربه گسترش داد.

عنصر سوم، انگیزه است. انگیزه، میل به کار به‌خاطر همان کار است. اصولاً، انگیزه زمانی ایجاد می‌شود که شخصی کار را جالب، جذاب و رضایت‌بخش ببیند و به انجام آن علاقه‌مند شود. برای ظهور و تقویت خلاقیت در افراد باید محل تقاطع این سه عنصر مشخص شود؛ زیرا این محل تقاطع، ترکیب پر قدرتی است که شخص را به سوی خلاقیت سوق می‌دهد.

رشد و توسعه‌ی خلاقیت به عوامل گوناگون فردی و اجتماعی، مانند هوش، خانواده، ویژگی‌های شخصیتی و... و غلبه بر موانع مختلف فردی و اجتماعی مانند ترس از شکست، قوانین محدودکننده و... وابسته است [احسینی، ۱۳۷۸]. هرچند توانایی تفکر خلاق به‌طور بالقوه و به‌نحو فطری در انسان به ودیعه نهاده شده است اما ظهور آن مستلزم پرورش آن است. براین اساس، برنامه‌های متعددی با عنوان "فنون آموزش و پرورش خلاقیت" تدوین شده‌اند که در این نوشته به موارد متعددی از آن‌ها اشاره خواهیم کرد.

۴-۵	نقاشی	<ul style="list-style-type: none"> ترکیب رنگها به روشهای جدید با به کار بردن هم قلم مو و هم انگشتان بازی با صداها و معانی کلمات (اغلب هنگام صحبت کردن با خودشان) خلق همبازیهای خیالی یا ایفای نقش شخصیتهای ساختگی که حوادث ساختگی را بازی کنند. 	بازی با کلمات رؤیا
۶-۷	آشپزی مجسمه سازی نمایش خلاق	<ul style="list-style-type: none"> آزمایش با ترکیب کردن غذاها زیر نظر بزرگترها و استفاده از غذاها به عنوان شکلی از هنر به کار بردن خاک رس، ماسه و سایر مواد برای ساختن شکل های متنوع ساختن و اجرای نمایش نامه شامل در نظر گرفتن لباسها، آهنگها و مکالمات 	روابط اجتماعی
۸-۹	قصه گویی لباس	<ul style="list-style-type: none"> دنبال کردن مجموعه داستانهای مرتبط به هم با شخصیتها و موقعیتهای بدیع پیش هم قرار دادن وسایل به طور حساب شده که روشهای متفاوت لباس پوشیدن را به طریقی غیر معمول یا یکدیگر ترکیب کند. 	لباس
۱۰-۱۱	اعداد زبان	<ul style="list-style-type: none"> بازی با روشهای استفاده از اعداد برای تشریح موضوعات خلق کلمات یا زبانهای سری با خواهر و برادر یا گروه کوچکی از دوستان 	اعداد زبان
۱۲-۱۳	ماشینها اطلاعات نگارش	<ul style="list-style-type: none"> مطالعه و بررسی دستگاههای مکانیکی و الکتریکی و ساختن مجدد آنها یا به کار بردن آنها با روشهای جدید جمع آوری اطلاعات به روشهای منطقی، آزمایش و به کار بردن استدلال استقرایی و قیاسی بیان ایدهها با استفاده از استعاره و تشبیه در نظم و نثر 	اطلاعات نگارش

*حدود تغییرات سنی میانگین تقریبی است. کودکان در هر سن، اشکال پیشرفته تری از رفتارهای خلاق خاص سنین پایین تر و اشکال کم تر پیشرفته ای از رفتارهای خلاق خاص سنین بالاتر از خودشان می دهند.

نقش خانواده در رشد و پرورش خلاقیت

در تحقیقات متعددی ثابت شده است، ظهور خلاقیت با موقعیت خانوادگی ارتباط نزدیکی دارد. متخصصان معتقدند که میزان خلاقیت را می توان با ایجاد محیط مناسب خانوادگی افزایش داد. با توجه به این که دوران کودکی حساس ترین مرحله در رشد خلاقیت است، خانواده بنیادی ترین عنصر در شکل گیری خلاقیت به شمار می آید. والدینی که فرزندان خلاق پرورش می دهند، نکاتی به این شرح را رعایت می کنند:

- برقراری ارتباط مثبت با کودک بدون ایجاد وابستگی زیاد در او.
- ایجاد روابط مودت آمیز در خانواده که موجب احساس امنیت عاطفی و روانی در کودک می شود.
- دادن استقلال به کودک و آزادی فکر و عمل به او.
- دادن فرصت به کودک برای بیان احساسات مثبت و منفی خود.

- ایجاد جوی آرام، آزاد و عاری از فشار.
- پرهیز از تهدید، تمسخر، شرمندگی و تنبیه کودک.
- قراردادن خلاقیت در دستور کار ذهنی خود، هنگامی که کودک در کنار آن هاست و تشویق کودک به حل مسائل به شیوهی خلاقانه.
- داشتن ابتکار عمل و کوشش برای آن که الگوی مناسبی برای برانگیختن کودک در زمینهی ابداع و خلاقیت باشند [آمالی، ۱۳۸۶].

ارزیابی منطقی از خلاقیت کودک

کودکان در سنین متفاوت انواع گوناگونی از رفتارهای خلاق را از خود نشان می دهند. در جدول ۱، یک راهنمای ساده دربارهی نوع خلاقیتی که ممکن است در سنین متفاوت در کودکان مشاهده کنید، آمده است.

جدول ۱: نوع خلاقیتی که از کودک در سنین متفاوت سر می زند

[آمالی، ۱۳۸۶]

سن	رشته	نمونههایی از رفتار خلاق
۲-۳	آواز خواندن [سرود]	<ul style="list-style-type: none"> غیر از تکرار آهنگهایی که شنیده اند، ساختن ملودیهایی و یا گذاشتن کلمات نامفهوم خود روی آهنگهای آشنا
	نقاشی	<ul style="list-style-type: none"> بازی با خطوط، اشکال و رنگها
	نواختن موسیقی	<ul style="list-style-type: none"> ایجاد ترکیبهایی از صدا با وسایل موسیقی، وسایل منزل و اسباب بازی

راهنمای عملی پرورش خلاقیت ۱. حفظ انگیزه‌های درونی

الف) کنجکاوی کودک (مثال: جالب‌ترین چیزی که در مدرسه یاد گرفتی، چه بود؟)

ب) پرسش از فعالیت‌های جاری و آتی (مثال: برای رسیدن به هدفی مشخص مانند به دست آوردن وسیله‌ی دل‌خواه، چه راه‌هایی را انتخاب می‌کنی و چه فعالیت‌هایی را انجام می‌دهی؟)

ج) سؤال از کم و کسری و نواقص موجود در جهان دانش. (مثال: هواپیما چه نقضی دارد؟)

د) تقاضای انجام طرح‌های گوناگون.

با توجه به اهمیت تلاش و کوشش در خلاقیت، کودک را باید طوری آموزش داد که وقتی به هدف رسید، از تلاش باز نماند و فقط برای رسیدن به نتیجه و پاداش تلاش نکند [منطقی، ۱۳۷۹]

۲. دامن زدن به تخیلات

الف) تکمیل نقاشی‌های نیمه‌کاره

ب) تهیه‌ی نقاشی‌های تخیلی (مثال: تصور زندگی در سیاره‌ی دور افتاده)

ج) تکمیل داستان‌های نیمه‌کاره (مثال: استفاده‌های غیرمعمول از یک شیء).

ه) یافتن شباهت به کمک تخیل (مثال: ابرهای آسمان را نگاه کردن و شباهت آن‌ها را بیان کردن و یا ریختن جوهر روی کاغذ و تا زدن و اضافه یا کم کردن بعضی قسمت‌ها به شکل به وجود آمده برای رسیدن به شکلی معنی‌دار.)
و) ابداع بازی‌های جدید.

۳. افزایش درک حسی

الف) بیان دقیق آنچه می‌بینید (مثال: دیدن از دور و یادداشت کردن آن چه دیده می‌شود و سپس دیدن از نزدیک و یادداشت کردن آن چه از نزدیک دیده می‌شود و مقایسه‌ی تفاوت‌ها).

ب) ساختن تابلوهای نقاشی (مثال: تهیه‌ی تابلو

از رنگ‌های طبیعی، برگ درختان و گل برگ گل‌ها).
ج) انجام کارهای تخیلی (مثال: درخت را به شکل سفینه‌ی فضایی در آوردن، با حبوبات اشکال و جانوران را به طور برجسته ساختن).

نویسندگی و خواندن خلاق

الف) تهیه‌ی کتاب مصور (مثال: دادن یک متن و کشیدن تصویر برای هر قسمت)

ب) خواندن یک کتاب و ادامه دادن آن (مثال: ماهی تپلی قرمز رسید به دریا و...).

ج) کامل کردن یک داستان ناقص به چند صورت (مثال: پایان غم‌انگیز یا خوشحال کننده یا ترسناک).

۵. تکمیل اشیا و امور ناقص

الف) کامل کردن یک تصویر ناقص (به نحوی که جالب‌تر، زیباتر و ابتکاری‌تر باشد).

ب) تکمیل کردن تصویر ناقص توأم با حل مسئله (مثال: شکل ماهی را طوری کامل کنید که در آب نباشد).

ج) اجرای نمایش به صورت پانتومیم و سپس اجرای آن به صورت واقعی.

د) انجام بازی‌های نمایش گونه و مبهم و کامل کردن آن به نحوی ابتکاری و غیرمعمول.

۶. وحدت بخشیدن به ابعاد متناقض در کودکان

الف) ایجاد روحیه‌ی علمی همراه با دین‌داری، شوخ‌طبعی، سرگرمی و تفریح

ب) ایجاد تعادل بین تفکر شهودی و تفکر نظری (مثال: تشریح نماز، روزه و ادعیه و ایجاد روحیه‌ی تفکر درباره‌ی نظم موجود در پدیده‌های طبیعی و دستاوردهای بشری و کشف روابط منطقی میان آن‌ها).

منابع

۱. آمابلی، ترزا (۱۳۸۶). شکوفایی خلاقیت، ترجمه‌ی حسن قاسم‌زاده و پروین عظیمی. نشر دنیای نو. تهران. چاپ چهارم.
۲. حسینی، افضل‌السادات (۱۳۷۸). ماهیت خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن. انتشارات آستان قدس رضوی. تهران.

۳. منطقی، مرتضی (۱۳۷۹). مجموعه‌ی

طرح درس‌های کارگاه آموزشی طرح

جامع آموزش معلمان ابتدایی. دفتر

برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی

وزارت آموزش و پرورش.

